

FENOMÉN ZVANÝ ŠKOLA

A PHENOMENON CALLED SCHOOL

KLÁRA ŠEĐOVÁ

RECENZE KNIHY

DVOŘÁK, Dominik, STARÝ, Karel, URBÁNEK, Petr, CHVÁL, Martin, WALTEROVÁ, Eliška. *Česká základní škola. Vícepřípadová studie*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1896-8.

Recenzovaná kniha představuje původní empirickou monografii založenou na týmovém terénním výzkumu. V tomto ohledu jde o jednu z příjemných literárních událostí uplynulé sezóny, neboť pokud je v české pedagogice publikována monografie, je jen zřídka kompletně zakotvena v originálním empirickém výzkumu. A naopak – publikace výzkumně orientované povětšinou nemají čistě monografický charakter, často jde spíše o řetězení výzkumných statí na příbuzné téma. Skupina autorů z pražské pedagogické fakulty však předkládá čtenářům knihu koncepčně ucelenou, koncentrovanou a až na výjimky také stylisticky sjednocenou.

Titul *Česká základní škola* se ovšem zdá být snad až nebezpečně obecný a rovněž základní výzkumná otázka: *Jak struktury a mechanismy na úrovni české základní školy ovlivňují vzdělávání žáků?* vzbuzuje určité pochybnosti o tom, zda ji lze na základě případových studií několika konkrétních škol naplnit. Pojdme se tedy podívat, jak se s tímto záměrem autoři vyrovnali.

Kniha se skládá ze tří částí – po teoreticko-metodologické kapitole následují tzv. příběhy škol (narativní zprávy o jednotlivých případech), ve třetí části potom najdeme tematické analýzy vedené napříč zkoumanými školami.

Teoreticko-metodologický vstup je výborný. Autoři velmi úsporně, zároveň naprosto funkčně, definují svoji teoretickou pozici. Namísto obvyklých encyklopedických pasáží vykládají několik klíčových konceptů, mezi nimiž dominují koncepty instituce a organizace, a otevřeně se hlásí k institucionálnímu coby teoretickému směru, jenž zkoumá, jak se společensky sdílené

a závazné vzorce jednání uplatňují v konkrétních organizačních jednotkách, v tomto případě ve školách.

Jestliže teoretické pasáže jsou poměrně krátké, prostor věnovaný metodologii vlastního výzkumu je naopak dost velkorysý. To lze u takto pojaté monografie považovat jednoznačně za přednost. Autoři podrobně představují jednak svůj výzkumný plán, jednak peripetie při jeho naplňování. Tato část má velkou didaktickou hodnotu, neboť se z ní mohou poučit všichni (studenti i praktikující výzkumníci), kteří hledají praktické informace o tom, jak se dělá případová studie. Velmi sympatická je otevřenost autorů, se kterou sdělují čtenářům, do jakých potíží se v průběhu výzkumného šetření dostávali a jak je řešili. Samotné výzkumné šetření, jež zde popisují, nelze označit jinak než jako poctivé. Je zřejmé, že nejde o žádný instantní výzkum, celý tým odvedl velké množství práce, především co se týče sběru dat. Za vyzdvížení stojí skutečnost, že do výzkumu, který má vypovídat o české škole, byli jako respondenti zahrnuti učitelé, žáci i vedení školy. To v českém kontextu není samozřejmé, často se setkáváme například s tím, že jsou jako zdroj dat o škole využívány pouze rozhovory s vedením školy.

Sami autoři ovšem označují záplavu dat, která ve školách získali, za krizový moment celého šetření, neboť obrovský korpus zaznamenaných individuálních rozhovorů a ohniskových skupin, pozorování a videonahrávek, vyplněných dotazníků a shromážděných školních dokumentů nebyl analyticky snadno uchopitelný. Autoři se rozhodli pro dvojí způsob analýzy: jednak po jednotlivých případech – formou tzv. příběhů škol, jednak po tématech sledovaných napříč celým vzorkem.

Příběhy pěti sledovaných škol zaujímají plochu sedmdesáti osmi stran textu. Jde o krátké případové studie, v nichž se autoři snaží postihnout hlavní specifika jednotlivých škol. Forma příběhu, kterou zde zvolili, je čtenářsky vděčná, avšak nese s sebou nutnost rozhodnout se, či příběh se vlastně vypráví. Je to příběh lidí ve škole (mohli bychom se ptát ještě podrobněji, totiž kterých lidí konkrétně), nebo příběh výzkumníků? V knize *Česká základní škola* toto dilema nemá jednotné řešení – v některých kapitolách výzkumníci pracují s příběhem, který v terénu našli již zformulovaný (především Malá a Výběřová škola) a který s odstupem analyzují. Na jiných školách ale takovéto kolektivně sdílené narace nenalezli, a proto se v této části na základě svých dat snaží popsat, čím je daná škola charakteristická. V prvním případě se jejich postup – jak sami konstatují – blíží narativní analýze, ve druhém případě jde prostě o realistickou pozici.¹ Oba tyto postupy jsou legitimní, avšak jejich směšování v rámci jednoho oddílu je trochu matoucí.

¹ Tento metodologický nesoulad je patrný i z toho, že zatímco u škol „s vlastním příběhem“ pracují výzkumníci především s daty z rozhovorů, u ostatních škol mnohem častěji sahají k datům z pozorování.

Odhlédneme-li od této metodologické asymetrie, přináší tento oddíl řadu kontextuálně zakotvených nálezů, především o tom, jak významný je pro život ve školách faktor tzv. přísunu žáků. Viděno perspektivou autorů (a nutno říci, že jejich závěry jsou v této části velmi důvěryhodné), je alfou a omegou školního života otázka, zda je či není třeba usilovat o získání vyššího počtu žáků a jakými prostředky. Příběh základní školy Výběrová tak vystihuje paradoxní situaci dobré základní školy v konkurenčním prostředí velkého města: čím kvalitnější je výuka na prvním stupni, tím více žáků odejde na víceletá gymnázia. Tento fakt je lidmi ve škole vnímán jako velmi problematický a jeho řešení je věnováno mnoho energie – například jsou organizovány přijímací zkoušky na druhý stupeň s cílem natáhnout děti, které nebyly přijaty na gymnázia, avšak hledají „lepší“ školu, než je jejich stávající. Naopak základní škola Horská těží ze své polohy v lokalitě, odkud by se dětem špatně dojíždělo jinam, stejně jako z nižší ambicióznosti rodičů z malého města. Žáků neubývá ani nepřibývá, na školu si nikdo nestěžuje, což umožňuje v poklidu se věnovat pedagogické práci.

Ve třetí části knihy následují průřezové analýzy, které jsou věnovány čtyřem různým tématům: učitelským sborům, žákovským názorům na školu, výuce a autoevaluaci školy. Některá z těchto témat jsou tradiční (výuka a učitelské sbory), jiná aktuální (autoevaluace) či dokonce relativně nová (kapitola *Žáci mluví o své škole* – zahraniční trend zkoumání tzv. *students' voices* k nám dosud nedorazil). Zvolená témata se rovněž značně liší šíří svého záběru, extrémní je v tomto ohledu kapitola *Výuka na základní škole očima výzkumníků, učitelů a žáků*, která v sobě absorbuje několik autonomních témat, jako jsou materiální podmínky, řízení třídy, komunikace ve třídě či hodnocení.

V tematických analýzách jsou vedle rozhovorů a pozorování využívány další výzkumné techniky – především dotazník školního klimatu v kapitole o učitelských sborech a analýza školních dokumentů v kapitole o autoevaluaci. Právě tyto kapitoly, které jsou opřené o jiné než klasické kvalitativní postupy, vyznívají v této části jako silnější. Kapitola *Učitelé a učitelské sbory* je vedle genderové, kvalifikační a věkové struktury věnována otázce personální stability či fluktuace ve škole a dále mezilidským vztahům – jak na kolegiální úrovni, tak ve vztahu k vedení. V této kapitole se zřetelně vynořuje otázka naznačená již v „příbězích“, totiž otázka jednoty a konzistence prvního a druhého stupně. Autoři ukazují, že na většině sledovaných škol se učitelé více než se školou jako takovou identifikují s příslušným stupněm této školy a s odpovídající komunitou prvestupňových či druhostupňových učitelů.

Kapitola *Škola se dívá sama na sebe: autoevaluace* především přináší informaci o tom, jaké postupy školy při autoevaluaci volí – zjevná je tendence k využívání externích hodnotitelů (Scio, Kalibro, ale i např. Barvy života firmy DAP Services). Dále si kapitola všímá toho, jak si školy definují prostor pro možná zlepšení a obecně jaká je kvalita a zpracovanost autoevaluačních zpráv.

Na rozdíl od výše uvedených oddílů jsem se při čtení kapitoly *Žáci mluví o své škole*, postavené na datech ze skupinových rozhovorů se žáky, neubráníla určitému zklamání – žákovské výroky jsou prezentovány fragmentárně bez kontextu,² takže nakonec dochází k vyjmenování témat, k nimž se žáci vyjadřují – citovány jsou zde například jejich požadavky na vlastnosti učitele, avšak bez hlubší interpretace toho, co říkají a proč. Nevíme, zda se žáci vyjadřují stejným způsobem k týmž tématům na všech školách, či zda různé podmínky a okolnosti školního života generují různé typy žákovských ohlasů.

Kapitola *Výuka na základní škole očima výzkumníků, učitelů a žáků* je nejobsáhlejší, avšak přesto, patrně vinou příliš širokého záběru, působí epizodicky. Ačkoli se zde objevuje řada zajímavých nálezů, například co se týče hospodaření s časem ve výuce, plocha, která jim je věnována, je zkrátka nedostatečná. Opět ruší přílišná fragmentárnost citací z rozhovorů a úryvků z pozorování – autoři neumožňují čtenáři, aby „šel s nimi“ a prověřil důvěryhodnost jejich závěrů tím, že mu poskytnou dobrý vhled do nasbíraných dat. Data z pozorování jsou navíc často prezentována v hodnotících (až pocitových) formulacích typu *neubránili jsme se pocitu, že...*, namísto aby autoři prostě věcně popsali, co se ve třídě přihodilo, a následně situaci interpretovali.

Závěr knihy je věnován přehledovému srovnání všech pěti zkoumaných případů. Zde se vracíme zpět na bezpečnou půdu, totiž do oblasti strukturních prvků vzdělávání, především velikosti školy, jejího organizačního uspořádání a přisunu žáků. Autoři sumarizují různé strategie sledovaných škol v boji o žáky a rozebírají potenciální možnosti nových institucionálních řešení. Znovu je vyzdvíženo tvrzení o nekonzistenci prvního a druhého stupně a objevuje se zde hypotéza o potenciální symbióze mezi prvním stupněm a mateřskou školou. To jsou zajímavé úvahy, které si zaslouží pozornost a kvůli nimž publikace rozhodně stojí za přečtení.

Vrátíme-li se k základní výzkumné otázce uvedené ve druhém odstavci této recenze, můžeme konstatovat, že kniha je spíše o samotných *strukturách a mechanismech na úrovni české základní školy* než o tom, jak tyto struktury *ovlivňují vzdělávání žáků*. Její těžiště leží spíše v popisu fungování školy jako organizace nežli v analýze vzdělávacích procesů ve škole. Přesto jde o publikaci, která shrnuje výsledky solidní výzkumné práce, nabízí mnoho zajímavých informací a v neposlední řadě se dobře čte. Ambiciózní výzkumný plán, který autoři zvolili, se v některých ohledech naplnil, v jiných nikoli. Díky tomu, jak detailně autoři referují o svých postupech, se lze z knihy metodologicky poučit, a tudíž jde o příspěvek ke kultivaci české komunity pedagogických výzkumníků. V neposlední řadě kniha otevírá nová témata, na nichž autorský tým bude patrně dále pracovat.

² Řada z citovaných výroků se navíc jak v této kapitole, tak i napříč celou empirickou částí knihy opakuje.

O autorce

Mgr. KLÁRA ŠEĎOVÁ, Ph.D., působí jako odborná asistentka na Ústavu pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Zabývá se především problematikou pedagogické komunikace, pedagogiky rodiny a také metodologickými otázkami kvalitativního výzkumu.

Kontakt: ksedova@phil.muni.cz

About the author

KLÁRA ŠEĎOVÁ works as an assistant professor at the Department of Educational Sciences of the Faculty of Arts, Masaryk University. Her main interests are educational communication, education of the family, and the methodology of qualitative research.

Contact address: ksedova@phil.muni.cz